

Бистрова О. О.,

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, м. Тернопіль

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДОМІНАНТНИХ МОТИВІВ РОМАНУ Ф. ДОСТОЄВСЬКОГО “БРАТИ КАЗАМАЗОВИ” КРІЗЬ ПРИЗМУ ДОСЛІДЖЕНЬ Д. ЧИЖЕВСЬКОГО (МОТИВ НЕЗАСУДЖЕННЯ ТА НАДЛЮДИНИ)

Статтю присвячено інтерпретації важливої складової поетики роману “Брати Карамазови”: функціонуванню мотивів незасудження та надлюдини в аспекті цілісності форми та змісту твору. Аналіз здійснений крізь призму літературознавчих досліджень Д. Чижевського, зокрема, його архівних статей, що на Україні ще не публікувались.

Ключові слова: інтерпретація, поетика, художній світ, мотив, теодицея, не засудження, надлюдина, сакральне.

The article is devoted to the analysis of the main part of the poetics of Dostoevsky's “Brat'ya Karamazovy” (“The Brothers Karamazov”). The article deals with the analyzing of the function of the motifs “non censure” and “over man” in the integrity of the form and contents of the Dostoevsky's novel. There was made the analysis in the aspects of the Chyzhevsky's literary works, including the archive theoretical researchs.

Key words: interpretation, poetics, artistic world, motif, theodicy, non censure, over man, sacrum.

Творчість Ф. Достоевського весь час функціонування його творів в літературному просторі привертала дослідників всього світу. Одним з перших український дослідник І. Франко назвав Достоевського “найгеніальнішим російським письменником”. Українських літературознавців завжди приваблювала христоцентричність творів митця, крізь призму якої розкривається в творах душа людини. Цим зумовлюється актуальність дослідження. Метою роботи є проаналізувати домінуючі мотиви твору “Брати Карамазови”, які є важливими складовими поетикальної парадигми творчості письменника. Завданням дослідження є визначення стилетворчих та змістотворчих функцій цих мотивів, що є частиною цілісного аналізу поетики Достоевського. Цей аналіз включає в себе дослідження різних проявів авторської манери, домінуючих образів і мотивів, синтаксичних маркерів поетики, афоризмів, авторської мови тощо.

У “Братах Карамазових” порушені дві важливі проблеми, які мають дотичність до *містичного*. Це проблема *теодицеї* та проблема “*незасудження*”, про які говорить і Д. Чижевський у статтях “Шиллер і “Брати Карамазови”, “До проблеми безсмертя у Достоевського (Страхов – Достоевський – Ніцше), “Масарик і Достоевський” (останні дві роботи в

Україні не публікувались). Д. Чижевський в стверджує, що “в творчості Достоевського ... всюди і завжди зустрічаються мотиви двох типів – “вічні” та “повсякденні” [4, с. 28]. Ці мотиви переплітаються таким чином, що відповіді на повсякденні проблеми даються з думок вищого щабля. До “вічних” мотивів можна віднести і мотив смерті та безсмертя. А одним з аспектів цього вічного мотиву є ідея вічного повернення та ідея надлюдини. Ці ідеї є складниками важливої для Достоевського теми теодицеї. Чижевський в одній з статей, присвячених творчості письменника пише: “Проблемі теодицеї присвячено всю живу розмову Івана з Альошею, – пише Д. Чижевський. – І коли Іван ще якимось чином сумнівається у правильності рішення, що його дали Ісус і християнство. ., то для Ф. Достоевського питання, чи “може витримати” “слабка людина” свободу, аж ніяк не спростовує теодицеї...” [6, с. 311-312]. *Теодицея* відчутна у тих багатьох колізіях роману, де є намагання погодити ідею благого та розумного Божественного управління світом із присутністю світового зла, “виправдати” це керування всупереч існуванню темних сторін буття [1, с. 179].

Теодицея як оправдання Бога стоїть на межі *містичного*. Свого апогею досягає ідея *містичного* у “Легенді про великого інквізитора”. Іван як носій *ідей*, які, по суті, складають зміст *теодицеї*, як супротивник *ідей неосудження* – особистість загадкова. І саме він, Іван Карамазов створив, як він каже, поемку на тему пришествя Христа. Іван провокує брата Альошу до *непрощення*, до гніву проти мучителів, розповідаючи йому жахливі історії про страждання невинних. І досягає мети. Покірливий, сумирний, лагідний Альоша не витримує і після розповіді про хлопчика, якого на очах матері за наказом поміщика роздерли пси, промовляє: “Розстріляти! [2, с. 221]”.

“Легенда про Великого інквізитора” – це реалізація не лише думок Івана Карамазова, але й відповідь на питання, які Д. Чижевський вважав головними в романі – це художнє втілення *теодицеї* та *незасудження*.

Іванова версія *незасудження* половинчата, милосердна не в повній мірі, бо на тих, хто занурився в палаюче озеро і не зміг виплисти, Бог уже не звертає уваги. Лише ті, що втрималися на воді, дістають прощення, але лише на обмежений час. І вони дякують Богові за це.

Івана мучать вічні “*прокляті питання*”: якщо є Бог, то чому страждають безвинні, особливо діти? чому поганим добре, а добрим погано? чому злочинці не завжди покарані? чи можна звинувачувати Бога не лише за людські страждання та непокарані злочини, а, зрештою, і за саме існування та можливість страждань та злочинів?

Між проблемами “*теодицея*” й “*незасудження*” виникає опозиційність, контрадикторна ситуація, хоча її не повинно бути. *Незасудження* мало би входити до системи координат парадигми *теодицея*. *Теодицея* –

виправдання Бога або його незасудження. *Теодицея* (фр. Theodicee – Бог і справедливість) – це сума релігійно-філософських доктрин, які намагаються сформулювати ідею благого й розумного Божественного керування світом із наявністю світового зла, “виправдати” це керування всупереч існуванню темних сторін буття [1, с. 179]. Термін *виправдання* більш категоричний, безапеляційний, у його підтексті – визнання вини за Богом, вини, яку слід виправдати. *Незасудження* – термін м’якший, гуманніший, милосердніший. Фактор вини тут розмитий, невиразний, можливо, й зовсім відсутній або такий, який існує лише в земному, неповноцінному сприйнятті людей через недосконалість їхніх когнітивних можливостей. Саме термін *незасудження* вибирає Д. Чижевський.

Кожна *теодицея* є виправданням перед певним звинуваченням. Спонушаючи Альошу та його віру в Бога, Іван розповідає йому про різні випадки страждань дітей, розбуджує у ньому протест і ненависть до винуватців, а відтак сумнів у існуванні Бога, який допускає подібні речі. Віру Альоші Іван не зруйнував, але породив упевненість у невірі самого Івана. Існують різні історичні типи *теодицеї*, які зумовлені різними соціальними ситуаціями, різними когнітивними можливостями, різним визначенням обсягу Божественної відповідальності. Крім *теодицеї*, існує і *космодицея* (виправдання світу). Іван Карамазов підкреслює, що він відкидає саме *космодицею*, – він не може погодитись на прийняття світу Божого [1, с. 182].

Висвітлюючи питання *теодицеї*, Д. Чижевський звертається до філософської роботи М. Рубінштейна “О смысле жизни”. Всі критичні зауваження цього автора сконцентровані навколо проблеми *теодицеї*: “Як Бог допускає зло в світі? Як примирити існування у світі зла з милосердям Божим?”. Відповіді на поставлені питання Чижевський знаходить у “Легенді про Великого інквізитора” з роману Ф. Достоевського: “Зло у світі тому, що людина має *свободу*. Бог міг створити людину щасливою і нездатною творити зло, але невільною. Якщо *свобода* – абсолютне благо, то, прийнявши світ, у якому людина вільна, слід прийняти й існування у цьому світі зла. Звичайно, і ця аргументація викликає заперечення, зокрема лишається ще нез’ясованим питання про примиреність людської свободи із всевидючістю і всемогутністю Божою...” [8, с. 419].

Д. Чижевський застерігає дослідників прози Ф. Достоевського від приписування Іванових думок самому авторові [8, с. 420] (маємо на увазі передусім проблему теодицеї, а також ідею незасудження). Про це він писав, порівнюючи постать Достоевського з Платоном: “Достоевський – геніальний мислитель-художник і геніальний діалектик. Тому його часто очікує така ж доля, як у Платона. Як Платона часто поєднують з героєм його діалогів – драм,... так само і з Достоевським. Тому в літературі зустрічаємо ототожнення Достоевського і з Іваном Карамазовим, і з Рас-

кольниковим – і навіть з Іполитом (з “Ідіота”) – і хіба що не з Смердяковим і Свидригайловим” [6, с. 90].

Відкритою постає в романі ідея *свободи*. Великий інквізитор відкидає свободу людини тому, що й людина її відкинула, не знаючи, що з нею робити. Засуджуючи сучасну йому мораль, відкидає свободу і Зосима: “Проголосив світ свободу, в останні часи особливо, і що ж ми бачимо в цій свободі їхній: саме лише рабство та самогубство! Бо світ говорить: “Маєш потреби, а тому задовольняй їх, бо маєш права такі ж, які є у знатних і багатших. Не бійся задовольняти їх, бо навіть збільшуй їх. У цьому й убачають свободу.” [2, с. 284]”. Це і сьогодні звучить злободенно. Хоч Зосима віруючий і сповідує ідею *незасудження*, він все ж не виправдовує пияцтва, розпусти, жорстокості і насильства у сім’ях, страждання дітей. До науки Зосима ставиться дуже стримано.

Після смерті старця всі якось неусвідомлено чекали *дива*, але його не сталося. Замість дива – нестерпний запах тління, розпаду грішного тіла... Усі вважали, що Зосима близький до волі Бога, тому й чекали на *диво*.

З іменем Зосими люди вже пов’язували можливість *дива*, коли він передбачав події, полегшував словом страждання хворих. “Диво у світогляді *теїзму* – зняття волею всевладного Бога-Творця покладених цією ж волею законів природи, що зримо показує людині Божественну сваволу, яка знаходиться за світом речей. Здійснителем дива може бути лише Бог” [1, с. 209].

Чи був Зосима *надлюдиною*? Д. Чижевський досить велику увагу приділяє саме ідеї *надлюдини*: “...думка Достоевського, що передувала Ніцше – ідея “надлюдини”... І ця проблема у “Братах Карамазових” пов’язана із проблемою безсмертя... Вічність відміняється, знімається уявленням про безкінечний розвиток, що веде за межі людського роду” [5, с. 31]. Розмірковуючи над образом Зосими в аспекті проблеми *надлюдини*, Чижевський пише: “Структура роману, різнобарвність людських типів з їх бунтами та колізіями, ієрархія типів, яка в образі Альоші та Зосими сягає справді вищих, істинно людських типів людської індивідуальності, – уся тематика роману багатьма шляхами веде нас до основної теми “вищої людини” [7, с. 304]. Вищість Альоші стверджує і Дмитрій: “Я хочу і кажу, що Іван над нами вищий, але ти в мене херувим. Може, ти й вища людина, але не Іван” [7, с. 304].

В ідеї *надлюдини* Ф. Достоевський вбачав певну небезпеку, яка полягала у вседозволеності, можливості діяти проти морального устрою світу і проти Бога. І саме це стало, як пише Д. Чижевський, “вихідним пунктом для критики ідеї *надлюдини*” [7, с. 305].

Першим викликом ідеї *надлюдини* було тління її тіла. Д. Чижевський стверджує й іншу небезпеку, яку таїть ідея *надлюдини*. Це небезпека перетворення самосвідомості “надлюдини” на “сатанинську пиху” – горди-

ню, свавілля. А свавілля, на думку Чижевського, “призводить до участі у злочині – якщо не емпіричної, фізичної, то принаймні моральної” [7, с. 306]. Науковець має на увазі певну причетність усіх братів до вбивства власного батька. Свою позицію Д. Чижевський висловлює за допомогою власного *афоризму* (афоризм у Чижевського як паремія – улюблений засіб узагальнення думки, наприклад: “Насправді вища людина нічого не засуджує і не зневажає”). Свої думки Д. Чижевський ілюструє ставленням Альоші до грішних батьків, Дмитрія та Грушеньки. Бажання Альоші *не засуджувати* (Грушеньку назвав сестрою) перевертає серце і стає у нього першим поштовхом до самопереоцінки.

Позиція автора щодо вищої людини перегукується із деякими думками Ф. Ніцше, який вагомим чинником, складовою частиною людської душі вважав уміння радіти за іншого, *не засуджувати* і не гордитися цим [3].

Сакральні мотиви роману, як і структуротворчі елементи, підтверджують думку Д. Чижевського про центральне місце у цьому творі *теодицеї* та “*незасудження*”. Романи Ф. Достоєвського набувають характеру художніх проповідей, а сам автор стає провісником, життєбудівником.

Література:

1. Аверинцев С. София-Логос. Словар / С. С. Аверинцев. – К.: Дух і Літера, 2001. – 461 с.
2. Достоевский Ф. Братья Карамазовы / Федор Достоевский: полное собрание: в 30-ти томах. – Т. 14. – Л.: Наука. – 1976. – 520 с.
3. Ніцше Ф. Так казав Заратустра / Ф. Ніцше. – К.: Дніпро, 1993. – 414 с.
4. Франко І. Темне царство / Іван Франко: зібрання творів: у 50-ти томах. – Т. 26. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 131–153.
5. Чижевский Д. К проблеме бессмертия у Достоевского. (Страхование – Достоевский – Ницше). / Дмитрий Чижевский // Жизнь и смерть. Сборник памяти д-ра Николая Евграфовича Осипова [под редакцией А. Л. Бема, Ф. Н. Досужкова и О. Лосского]. II. Статьи памяти Н. Е. Осипова. – Прага. – 1936. – С. 26–38.
6. Чижевский Д. Масарик и Достоевский / Дмитрий Чижевский // Центральная Европа. Ежемесячник. – Издание IV. – Прага, 1931. – № 2. – С. 87–93.
7. Чижевський Д. Шиллер і “Брати Карамазови” / Дмитро Чижевський: філософські твори: у 4 т. – Т. 3. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 295–322.
8. Чижевський Д. Філософські шукання в радянській Росії / Дмитро Чижевський: філософські твори: у 4 т. – Т. 3. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 413–434.